

Naukowe opracowanie przejęcia Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich w zarząd przez Państwowy Bank Rolny na polecenie Komitetu Ekonomicznego Ministrów w latach 1937 - 39 w kontekście przejęcia zadłużenia Adama Branickiego przez Państwowy Bank Rolny na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych.

Przejęcie Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich w zarząd przez Państwowy Bank Rolny na polecenie Komitetu Ekonomicznego Ministrów w latach 1937 – 1939

W styczniu 1937 r. minister Przemysłu i Handlu skierował na ręce Prezesa Rady Ministrów wniosek w sprawie Zakładów Żyrardowskich, z prośbą o postawienie tego wniosku na posiedzeniu Komitetu Ekonomicznego Ministrów. Projekt wniosku został wcześniej uzgodniony z Ministrem Skarbu¹.

Komitet Ekonomiczny Ministrów w sprawie gestii Zakładów Żyrardowskich miał uchwalić²: 1. Portfel gestyjny miał przejść w ręce czynników prywatno – gospodarczych, które dawałyby podstawę, że działalność przedsiębiorstwa będzie uwzględniała interes krajowej produkcji lnu; 2. do momentu zmobilizowania grupy finansowej, która miałaby nabyć gestyjny portfel akcji, gestia Zakładów Żyrardowskich miała zostać powierzona Państwowemu Bankowi Rolnemu (PBR); 3. w celu ułatwienia znalezienia nabywcy gestyjnego portfela akcji Zakładów Żyrardowskich dopuszczano możliwość zastosowania ulgowych warunków sprzedaży zarówno w przypadku kwoty sprzedażnej, jak i warunków płatności. Szczególnie pod uwagę brane było rozłożenie płatności na długoterminowe raty przy niskim oprocentowaniu lub też w drodze zapłaty papierami wartościowymi o stałym oprocentowaniu. Wynikało to z faktu, iż zakup przez rząd akcji żyrardowskich był podyktowany koniecznością zlikwidowania sprawy żyrardowskiej. w związku z tym nabyte akcje nie mogły być traktowane jako czysty aktyw

¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Prezydium Rady Ministrów. Komitet Ekonomiczny Ministrów (KEM) cz. IX, sygn. 1297, Pismo Ministra Przemysłu i Handlu do Prezesa Rady Ministrów w sprawie wniosku na KEM dotyczącego Zakładów Żyrardowskich, 16 stycznia 1937 r., s. 18. Szerzej na temat przebiegu tzw. sprawy żyrardowskiej: Z. Landau, J. Tomaszewski, *Sprawa Żyrardowska. Przyczynek do dziejów kapitałów obcych w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1983.

² AAN, Prezydium Rady Ministrów. KEM cz. IX, sygn. 1297, Wniosek Ministrów Przemysłu i Handlu oraz Skarbu na Komitet Ekonomiczny Ministrów w sprawie Zakładów Żyrardowskich, 16 stycznia 1937 r., s. 19-20.

Skarbu Państwa, gdyż koszt zakupu zawierał częściowo wydatek na cele polityki państwowej³. Realizację powyższych wytycznych miała zostać powierzona Ministrom Skarbu oraz Przemysłu i Handlu⁴.

Do wniosku zostało dołączone uzasadnienie⁵: Podpisany w Paryżu 30 listopada 1936 r. układ pomiędzy rządami polskim i francuskim likwidował tzw. sprawę żyrardowską. Konieczność jej zlikwidowania była podyktowana głównie względami publicznymi. Początkowo o charakterze wewnętrznym, a od początku 1936 r. zewnętrznym. Sprawa żyrardowska była głośnym przykładem szkodliwej działalności kapitałów obcych w przemyśle polskim, porównywalnym do sprawy Wspólnoty Interesów i daleko wychodziła poza lokalne interesy przedsiębiorstwa względnie mniejszości akcjonariuszów i jej przebiegiem były żywo zainteresowane; prasa, opinia publiczna, czynniki rządowe oraz sądowe. Rozwiązanie sprawy żyrardowskiej było możliwe na drodze procesów sądowych, cywilnych i karnych lub w drodze wyeliminowania z przedsiębiorstwa dotychczasowych właścicieli portfela gestyjnego⁶.

Najbardziej pożądanym było, aby gestia przedsiębiorstwa została przejęta przez zgrupowany kapitał prywatny. Zgrupowanie takiego kapitału w tak krótkim czasie niestety nie było możliwe⁷.

Ten interes publiczny zdecydował o konieczności wykupienia przez rząd polski portfela gestyjnego Zakładów Żyrardowskich, zaofiarowanego przez dotychczasowego właściciela. w wytycznych do pertraktacji było stanowczo postawione skreślenie wiarygodności francuskich oraz wyeliminowanie sprawy karnej⁸.

W toku przewlekłych rokowań o nabycie portfela prowadzonych ze strony polskiej przez nieoficjalne czynniki, reprezentujące koła gospodarcze, w 1936 r. pojawiły się nowe elementy o charakterze zewnętrznym. Rząd francuski przy każdej okazji wywierał presję na rząd polski w kwestii załatwienia sprawy żyrardowskiej. w wyniku czego sprawa ta stanowiła

³ AAN, Prezydium Rady Ministrów. KEM cz. IX, sygn. 1297, Wniosek Ministrów Przemysłu i Handlu oraz Skarbu na Komitet Ekonomiczny Ministrów w sprawie Zakładów Żyrardowskich, 16 stycznia 1937 r., s. 19; Uzasadnienie, s. 25.

⁴ AAN, Prezydium Rady Ministrów. KEM cz. IX, sygn. 1297, Wniosek Ministrów Przemysłu i Handlu oraz Skarbu na Komitet Ekonomiczny Ministrów w sprawie Zakładów Żyrardowskich, 16 stycznia 1937 r., s. 20.

⁵ AAN, Prezydium Rady Ministrów. KEM cz. IX, sygn. 1297, Uzasadnienie, s. 22-26.

⁶ AAN, Prezydium Rady Ministrów. KEM cz. IX, sygn. 1297, Uzasadnienie, s. 22.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, s. 22-23.

poważną przeszkodę w rokowaniach finansowych z rządem francuskim. Czynniki te zadecydowały o szybkiej likwidacji sprawy żyrardowskiej w imię interesu państwa polskiego⁹.

Pertraktacje o nabycie portfela akcji żyrardowskich miały dwa zasadnicze etapy. w pierwszym kwestia portfela była traktowana całkowicie odrębnie. Natomiast w drugim pod naciskiem rządu francuskiego zostały powiązane z polsko – francuskimi rokowaniami finansowymi. Jest rzeczą zrozumiałą, że w drugim etapie rokowań strona francuska poczuła się mocniejsza i zmusiła stronę polską do ustępstw. Szczególnie jest to widoczne od momentu, kiedy rząd francuski wystąpił oficjalnie, jako właściciel portfela akcji żyrardowskich, przejętego od Boussaca. w związku z tym strona polska musiała zmienić również zasadnicze stanowisko w sprawie całkowitego wyeliminowania sprawy karnej¹⁰.

Biorąc pod uwagę powyżej przytoczone aspekty, podpisany w listopadzie 1936 r. układ należy postrzegać nie jedynie jako transakcja kupna – sprzedaży, ale również jako układ załatwiający sprawy polityczne o wadze państwowej.

Nabycie przez rząd polski portfela gestyjnego Zakładów Żyrardowskich było wynikiem konieczności zlikwidowania sprawy żyrardowskiej, a nie potrzebą lub chęcią posiadania udziału w tym przedsiębiorstwie dla realizowania polityki gospodarczej danej gałęzi przemysłu. w zamiarze rządu był to jedynie stan przejściowy do momentu zmobilizowania odpowiedniego kapitału prywatnego, który by nabył portfel gestyjny Zakładów Żyrardowskich¹¹.

Ze względu na fakt, iż zasadniczy rozwój Zakładów Żyrardowskich miał być oparty na lnie i że Zakłady Żyrardowskie miały być dużym odbiorcą tego produktu rolnego, za racjonalne uznano ściśle powiązanie zakładów z rolnictwem. w związku z tym gestię udziału rządowego w okresie przejściowym, tj. do momentu znalezienia odpowiedniego kapitału prywatnego, który by nabył portfel gestyjny Zakładów Żyrardowskich, powierzono Państwowemu Bankowi Rolnemu, jako instytucji najbardziej do tego powołanej¹².

W sprawie wytycznych gestii Zakładów Żyrardowskich zostały zgłoszone poprawki do pkt. II (1, 2)¹³: Państwowy Bank Rolny miał dążyć do zorganizowania grupy, która przejęłaby

⁹ Ibidem, s. 23.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, s. 24.

¹² Ibidem.

¹³ AAN, Prezydium Rady Ministrów. KEM cz. IX, sygn. 1297, Poprawki proponowane w sprawie gestii Zakładów Żyrardowskich, s. 28.

na stałe portfel gestyjny. Do grupy tej miały należeć wyłącznie takie osoby i przedsiębiorstwa, które gwarantowałyby, że działalność przedsiębiorstwa będzie uwzględniała interes państwa polskiego. Powierzenie Państwowemu Bankowi Rolnemu zorganizowanie nowej grupy finansowej miało gwarantować uwzględnienie interesów krajowej produkcji lnu¹⁴.

Zgodnie z intencją Ministerstw Skarbu oraz Przemysłu i Handlu Zakłady Żyrardowskie miały stać się w przyszłości instrumentem i gospodarczym ośrodkiem polityki lniarskiej. w związku z tym, iż ministerstwa nie miały dokładnego planu w jaki sposób będzie można wykorzystać Zakłady Żyrardowskie do realizacji swojej polityki, za właściwe uznały zapewnienie w tym zakresie znaczącego wpływu Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych za pośrednictwem Państwowego Banku Rolnego¹⁵.

Z sprawozdania Państwowego Banku Rolnego za 1937 r. wynika, iż pod koniec 1936 r. Skarb Państwa oddał w gestię Państwowego Banku Rolnego portfel akcji Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich S. A. Państwowy Bank Rolny, jako posiadacz 96 089 akcji na ogólną ilość 151 200 zwołał w marcu 1937 r. nadzwyczajne zgromadzenie akcjonariuszy, na którym wybrano nowe władze spółki z udziałem przedstawicieli PBR. Właściwa gestia Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich przez PBR rozpoczęła się dopiero w 1938 r. po zniesieniu sekwestru sądowego¹⁶.

Wśród dokumentów zgromadzonych w zespole Państwowego Banku Rolnego w Archiwum Akt Nowych jest tylko kilka informacji odnoszących się do Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich. z załącznika do aktywów banku w bilansie za 1937 r. akcje i udziały wynika, że Towarzystwo Zakładów Żyrardowskich zostało obciążone na rzecz Państwowego Banku Rolnego na nominalną kwotę 403 tys. zł, z czego na dzień 1 stycznia 1938 r. pozostało 239 tys. zł¹⁷. Dla nas bardziej interesującym jest załącznik do aktywów banku w bilansie za 1937 r. dotyczący rozrachunku z rządem. z załącznika wynika, iż na dzień 1 stycznia 1938 r. Ministerstwo Skarbu było winne Państwowemu Bankowi Rolnemu kwotę 6 937 949 zł w związku z nabyciem akcji Zakładów Żyrardowskich¹⁸.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1937, Warszawa 1938, s. 64.

¹⁷ AAN, Państwowy Bank Rolny, sygn. 435, Aktywa załącznik do bilansu za rok 1937, akcje i udziały, brak paginacji.

¹⁸ Ibidem.

W czerwcu 1938 r. w piśmie ministra Kwiatkowskiego do ministra Przemysłu i Handlu za požądane uznano zrewidowanie uchwały Komitetu Ekonomicznego Ministrów z 18 stycznia 1937 r. w kierunku przekazania gestii Zakładów Żyrardowskich Bankowi Gospodarstwa Krajowego (BGK)¹⁹.

Za przekazaniem gestii Zakładów Żyrardowskich BGK przemawiały następujące względy²⁰: 1. celowość ześrodkowania dyspozycji w branży przemysłu włókienniczego. BGK prowadziło z powodzeniem gestie Zjednoczonych Zakładów Scheiblera i Grohmana; 2. celowość ześrodkowania dyspozycji w zakresie przemysłowego przerobu lnu. Zjednoczone Zakłady Scheiblera i Grohmana współpracowały z Zakładami Włókienniczymi w Krośnie; celowość oddzielenia gospodarki przemysłowej od gospodarki uprawy lnu²¹.

Ponadto, Państwowy Bank Rolny wprawdzie posiadał bardzo sprawną organizację finansowo – rolną, jednak była ona pozbawiona aparatu i doświadczenia w działaniach dotyczących przemysłu. Natomiast Bank Gospodarstwa Krajowego dysponował bardzo sprawnym personelem Wydziału Przedsiębiorstw Konsorcjalnych. Potwierdzeniem jego kompetencji była sanacja Boruty, Grodziska, Stowarzyszenia Mechaników Polskich w Ameryce, skuteczna likwidacja szeregu przedsiębiorstw mieszanych oraz prace analityczne, jak np. ocena krytyczna gospodarki Huty Pokój²².

W czerwcu 1939 r. Minister Skarbu zakomunikował naczelnemu dyrektorowi Państwowego Banku Rolnego, Waławowi Staniszewskiemu, pełniącemu również funkcję Vice – Prezesa Rady Nadzorczej Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich Spółka Akcyjna o zrezygnowaniu z zamiaru przekazania gestii Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich Bankowi Gospodarstwa Krajowego i o dalszym jej prowadzeniu przez Państwowy Bank Rolny²³.

Na polecenie Ministra Skarbu w kwietniu 1939 r. Bank Gospodarstwa Krajowego sporządził ekspertyzę bilansową Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich S. A. w Warszawie. w piśmie z 7 kwietnia 1939 r. skierowanym do ministra Skarbu BGK przedstawił następujące

¹⁹ AAN, Ministerstwo Skarbu 1918 – 1939, sygn. 74, Pismo do ministra Przemysłu i Handlu, 31 czerwca 1938 r., s. 1.

²⁰ AAN, Ministerstwo Skarbu 1918 – 1939, sygn. 74, Notatka w sprawie Zakładów Żyrardowskich S. A., 31 czerwca 1938 r., s. 2.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ AAN, Ministerstwo Skarbu 1918 – 1939, sygn. 75, Pismo Naczelnego Dyrektora Państwowego Banku Rolnego do Ministra Skarbu, 1 lipca 1939 r., s. 3.

konkluzje²⁴: 1. przedsiębiorstwu brakowało płynnych kapitałów obrotowych na sumę około 3 mln zł, licząc w tym 2 mln zł kredytu zaciągniętego w Państwowym Banku Rolnym. Państwowy Bank Rolny domagał się natychmiastowego zwrotu udzielonego kredytu w związku z negocjacjami o odstąpienie gestii; surowce i gotowe wyroby wymagały upłynnienia, co wymagało dłuższego czasu; przyczyną nikłej rentowności były zbyt wielkie koszty produkcji lniarskiej na skutek małej wydajności przestarzałych maszyn oraz drożyzny i stałej standaryzacji surowca lniarskiego oraz w niedostatecznym wykorzystaniu programu bawełnianego; w celu redukcji kosztów produkcji i podniesienia jej wydajności koniecznym było podjęcie nowych inwestycji, przekraczających bieżące inwestycje, pokrywane z rocznych kwot amortyzacyjnych wypracowywanych przez przedsiębiorstwo²⁵.

Koszty przeprowadzenia programu inwestycyjnego zostały wycenione na 3 mln zł, bez uwzględniania szerzej zakrojonej modernizacji przestarzałych warsztatów produkcji. Przedsiębiorstwo taką kwotą nie dysponowało. Natomiast środki obrotowo – inwestycyjne potrzebne przedsiębiorstwu do normalnego funkcjonowaniu zostały oszacowane na 6 mln zł. Ich wysokość mogłaby ulec pomniejszeniu, gdyby upłynniona została część nadmiernych remanentów i zmniejszony stok surowca lnianego. Operacja taka musiałaby być przeprowadzana stopniowo i bardzo powoli²⁶.

Ban Gospodarstwa Krajowego zaznaczał, iż wyżej wymienionych kapitałów koniecznych dla rentownego funkcjonowania przedsiębiorstwa nie mógłby przeznaczyć na taki cel i zalecał Komitetowi Ekonomicznemu Rady Ministrów powzięcie następujących decyzji, które w opinii banku stworzyłyby podstawy do kierowania tym przedsiębiorstwem: 1. zakłady żyrdowskie miały być wolne od jakichkolwiek świadczeń na rzecz polityki rolnej i kierować się wyłącznie rachunkiem ekonomicznym; 2. w związku z powyższym kierownictwo zakładów przy każdorazowym wyborze surowca (włókien) do produkcji kierowałoby się własnym zdaniem; 3. Ministerstwo Skarbu miało zrezygnować na kilka lat z dywidendy lub przynajmniej z prawa podnoszenia dywidendy. Decyzja ta miała się przyczynić do przyspieszenia kapitałów obrotowych przedsiębiorstwa oraz umożliwiłaby wypłacanie niż 2% dywidendy

²⁴ AAN, Ministerstwo Skarbu 1918 – 1939, sygn. 75, Pismo prezesa Banku Gospodarstwa Krajowego do ministra Skarbu, 7 kwietnia 1939 r., s. 12-16.

²⁵ Ibidem, s. 12.

²⁶ Ibidem, s. 13.

akcjonariuszom prywatnym. Dywidenda na poziomie 2% wynikała z osiągniętych w 1936 r., była bardzo niska²⁷.

W przypadku zmiany gestora, zastępującego Skarb Państwa, jako właściciela akcji większości w kierowaniu polityką przemysłową Zakładów Żyrardowskich, nie zachodziła potrzeba eliminowania z bilansu dotychczasowego gestora rozrachunków ze Skarbem Państwa i Zakładem Ubezpieczeń Społecznych w zakresie operacji finansowych, łączących się z nabyciem portfela akcji z rąk francuskich. Szczególnie, że operacje te miały swoje uzasadnienie w odrębnych poleceniach ministra Skarbu i jako zasadniczo różne od gestii przedsiębiorstwa nie łączyły się z nadzorem polityki przemysłowej, należących do zadań gestora²⁸.

Przejęcie zadłużenia Adama Branickiego przez Państwowy Bank Rolny na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych

Sytuacja finansowa Adama Branickiego wkrótce po przejęciu majątku po zmarłym ojcu Ksawerym Branickim była trudna. Ogólna suma zadłużeń wzrastała w zastraszającym tempie i z 8 mln zł na dzień 30 czerwca 1929 r. podniosła się w przeciągu jednego roku do 24 mln zł. Głównymi wierzycielami byli: Bank Zachodni, Bank Amerykański, Bank Hipoteczny, Bank Francusko-Polski, Bank Angielsko-Polski, Bank Szereszowskiego oraz Państwowy Bank Rolny. Łącznie była to kwota 2,7 mln \$, co przy obowiązującym w tym czasie kursie \$= 8,90 zł, dawało sumę 24 mln zł. Należy zauważyć iż kwota zobowiązań Adama Branickiego wobec Państwowego Banku Rolnego w tym roku gospodarczym wynosiła zaledwie 8,4 tys. \$, co w przeliczeniu na złote stanowiło jedynie 74 tys. zł²⁹.

Przez najbliższe kilka lat zadłużenie Adama Branickiego nie spada znacząco. Natomiast ma miejsce zmiana w rankingu największych wierzycieli Adama Branickiego. Najwięcej odsetek i prowizji w roku 1931/32 wypłacono Bankowi Amerykańskiemu w Polsce – 738 tys. zł oraz Państwowemu Bankowi Rolnemu – 489 tys. zł. Natomiast w 1932/33 r. największe wydatki – 836 tys. zł poniesiono w stosunku do Państwowego Banku Rolnego, a następnie Banku Amerykańskiego w Polsce – 198 tys. zł i Banku Zachodniego SA – 217 tys. zł³⁰.

²⁷ AAN, Ministerstwo Skarbu 1918 – 1939, sygn. 75, Pismo prezesa Banku Gospodarstwa Krajowego do ministra Skarbu, 7 kwietnia 1939 r., s. 13-15.

²⁸ AAN, Ministerstwo Skarbu 1918 – 1939, sygn. 75, Pismo prezesa Banku Gospodarstwa Krajowego do ministra Skarbu, 7 kwietnia 1939 r., s. 16.

²⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Gospodarcze Wilanowskie (AGWiL) – Dział XVI, sygn. 367, Bilans za rok 1929/1930, s. 47.

³⁰ AGAD, AGWiL – Dział XVI, Sygn. 370, Bilans za rok 1932/1933, s. 41-49.

W tym okresie wzrasta także wartość akceptów. w wykazie za rok 1929/30 zobowiązania dóbr wilanowskich dotyczą przede wszystkim Banku Amerykańskiego – 564 tys. \$, Banku Szereszowskiego – 304 tys. \$ i po 50 tys. \$ w stosunku do Banku Hipotecznego i Banku Francusko-Polskiego³¹. w roku następnym zadłużenie z tytułu akceptów w Banku Amerykańskim spada do 410 tys. \$ i pojawia się w Banku Zachodnim na sumę 123 tys. \$ oraz w Banku Francusko-Polskim na 900 tys. FF³². Natomiast w zestawieniu akceptów za rok 1932/33 największa kwota jest już w złotych i przypada na PBR – 8065 tys. zł. Ponadto w tym roku wierzycielami z tytułu akceptów w dolarach jest Bank Zachodni – 77.500 \$ i Bank Hipoteczny w Krakowie – 21.696 \$, a we frankach francuskich, podobnie jak rok wcześniej, Bank Francusko-Polski – 900.000 FF³³.

Dramatyczna sytuacja finansowa Adama Branickiego wzbudziła poważny niepokój wśród wierzycieli, zwłaszcza Państwowego Banku Rolnego, który stał się instytucją kredytową skupiającą zdecydowaną większość jego zobowiązań. PBR postanowił zadbać o swoje interesy i na początku 1933 r. powołał Komisję Ekspertów, której zadaniem było zbadanie sytuacji finansowej dóbr Wilanów. We wnioskach sporządzonych w marcu 1933 r., stwierdzając zadłużenie na ogólną kwotę ponad 20 mln zł, komisja przedstawiła zarządowi Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego plan sanacyjny. Jedyłą szansę na uzdrowienie sytuacji finansowej widziano w parcelacji gruntów dóbr Wilanów. Według PBR tylko sprzedaż ziemi przez Branickiego mogła pokryć tak ogromne zadłużenie. w związku z tym za konieczne uznano stworzenie dogodnych warunków parcelacyjnych poprzez spłatę drobnych wierzycieli hipotecznych, którzy stali na przeszkodzie parcelacji, zwłaszcza Banku Zachodniego³⁴.

Państwowy Bank Rolny, niezależnie od opracowywania planu sanacji finansów, podjął działania mające na celu zabezpieczenie interesów Skarbu Państwa. Dnia 17 maja 1933 r. w obecności przedstawicieli PBR i Adama Branickiego u notariusza Walerego Romana sporządzona została deklaracja o poddaniu majątku i interesów Adama Branickiego pod nadzór komisarza Ministerstwa Skarbu w celu spłaty rozlicznych należności bez egzekucji³⁵. Nadzór Ministerstwa Skarbu rozciągał się na lata 1932/33, 1933/34 i 1934/35, a związane z nim koszty,

³¹ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 367, Bilans za rok 1929/1930, s. 43.

³² 900 tys. franków francuskich stanowiło równowartość 315 tys. zł. AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 368, Bilans za rok 1931/1932, s. 69-73.

³³ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 370, Bilans za rok 1932/1933, s. 69-75.

³⁴ AGAD, AGWiL – Dział XXII, sygn. 2. Podanie Józefa Brensztierna-Pfanhausera, generalnego plenipotenty Adama hr. Branickiego do Ministerstwa Skarbu i Państwowego Banku Rolnego z 8 sierpnia 1934 r., s. 2.

³⁵ Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Kancelaria Walerego Romana notariusza w Warszawie, sygn. 34, numer porządkowy 745, s. 1.

wynoszące kolejno 3 tys. zł, 18 tys. zł oraz 16,5 tys. zł, pokrywał Zarząd Wilanowa³⁶. Natomiast 21 lipca 1933 r. został zawarty przez Adama hr. Branickiego akt zastawu zbiorów muzealnych na rzecz Państwowego Banku Rolnego celem dodatkowego zabezpieczenia weksli wystawionych przez Branickiego na zlecenie PBR Oddział Główny. w imieniu Branickiego akt podpisał Józef Brensztiern-Pfanhauser, a ze strony PBR Marian Jastrzębski, wicedyrektor, i Olgierd Zan, prokurent i naczelnik wydziału kredytu krótkoterminowego tegoż banku³⁷. Ponadto tego samego dnia został zawarty także akt umowy, na mocy której Adam hr. Branicki na rzecz Państwowego Banku Rolnego wydzierżawił część pałacu wilanowskiego na okres dwóch lat, licząc od 21 lipca 1933 r. za opłatą 3 tys. zł rocznie³⁸. Wiązało się to z wymogiem spełnienia formalnych wymogów ustanowienia zastawu, tj. faktycznego wejścia we władanie przedmiotem zastawu, oraz zapewnienia PBR właściwej kontroli nad oddanymi w zastaw zbiorami muzealnymi. Państwowy Bank Rolny swoje wierzytelności zabezpieczał również kosztownościami. Adam Branicki zastawił w PBR 7 szmaragdów o wartości 532 tys. zł³⁹.

Sytuacja finansowa Adama Branickiego uległa niewielkiej poprawie w latach 1933–1934 r. Dzięki wpływom ze sprzedaży gruntów udało się w krótkim czasie zmniejszyć zadłużenie. Wynoszące 20 345 tys. zł w marcu 1933 r., spadło na dzień 1 sierpnia 1934 r. do kwoty 17 691 tys. zł.

Zmniejszanie się ogólnego stanu zadłużenia Branickiego od marca 1933 r. do sierpnia 1934 r. odbywało się przy równoczesnym wzroście jego długów wobec Państwowego Banku Rolnego, które wyniosły już 11 mln zł. Wynikało to z polityki Zarządu Dóbr, który uważał, że przed przystąpieniem do spłaty największego wierzyciela, jakim był PBR, w pierwszej kolejności należy doprowadzić do wyciszenia aktywności drobnych wierzycieli w celu stworzenia warunków do właściwych prac parcelacyjnych.

Dopiero po zaspokojeniu tak licznej i ciągle nękającej Branickiego grupy wierzycieli zamierzano przystąpić do spłaty zadłużenia w PBR. Branicki, mając świadomość, że niewywiązywanie się ze swoich zobowiązań względem PBR nieuchronnie doprowadzi do przejmowania za zadłużenie ziemi przez Skarb Państwa, kierując się pozytywnymi wynikami

³⁶ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 370, Bilans za rok 1932/1933, s. 40; Sygn. 371, Bilans za rok 1933/1934, s. 37; Sygn. 372, Bilans za rok 1934/1935, s. 35.

³⁷ Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Kancelaria Walerego Romana notariusza w Warszawie, sygn. 35, s. 63 verso, 64, numer porządkowy 1177.

³⁸ Ibid., s. 62-63 verso, numer porządkowy 1176.

³⁹ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 370, Bilans za rok 1932/1933, s. 3; AGAD, AGWiL – Dział XV, sygn. 2. Podanie Józefa Brensztierna-Pfanhausera, generalnego plenipotenta Adama hr. Branickiego do Ministerstwa Skarbu i Państwowego Banku Rolnego z 8 sierpnia 1934 r., s. 8.

dotychczasowej sprzedaży ziemi i poza tym nie mając innej możliwości zdobycia kapitału, zdecydował się na parcelację i wyprzedaż swoich gruntów, nawet po cenach o wiele niższych od wolnorynkowych⁴⁰. Do tego jednak konieczna była aprobata i współdziałanie Ministerstwa Skarbu i Państwowego Banku Rolnego. w tym celu w drugiej połowie 1934 r. Józef Brensztiern-Pfanhauser skierował do PBR i Ministerstwa Skarbu podanie, zawierające ogólne zarysy planu parcelacyjnego i projektu sanacji dóbr wilanowskich. Uzdrowienie finansów Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego miało zapewnić Towarzystwo Parcelacyjne, mające składać się z PBR – o głosie decydującym i bezpośredniej kontroli nad parcelacją – i Adama Branickiego – wprowadzającego tereny parcelacyjne w ilości niezbędnej do spłaty długów wobec PBR i, w okresie późniejszym, pozostałych wierzycieli. w opinii Zarządu Dóbr jedynie powołanie Towarzystwa Parcelacyjnego gwarantowało stworzenie odpowiednich warunków parcelacyjnych oraz bezpośredniej kontroli PBR nad akcją sprzedaży ziemi, co w efekcie końcowym miało zagwarantować całkowite spłacenie długu Adama Branickiego⁴¹. w projekcie do parcelacji w pierwszej kolejności wytypowane zostały najbardziej wartościowe i atrakcyjne tereny o łącznej powierzchni 1923 ha, za które zamierzano uzyskać 19 850 tys. zł⁴². Planowana kwota wpływów z sprzedaży ziemi w zupełności pokryłaby zadłużenie Branickiego, wynoszące na dzień 1 lipca 1934 r. 18 221 000 zł. Niestety w tym okresie ruch parcelacyjny wokół Warszawy znacznie się ożywił i panowała duża konkurencja pod tym względem.

Jak zostało nadmienione, głównym zadaniem planu sanacyjnego była całkowita regulacja zobowiązań Adama Branickiego w stosunku do PBR, wynosząca w połowie 1934 r. 11 mln zł. Temu celowi miała służyć wyprzedaż terenów Anin – Kabaty, które ze względu na swoje położenie w stosunku do Warszawy, w porównaniu do pozostałych gruntów dóbr wilanowskich, były najbardziej atrakcyjne dla kupujących. w Aninie do sprzedania planowano prawie 370 ha o rynkowej wartości około 10 mln zł⁴³. z terenu Kabaty o powierzchni około 940 ha na parcelację planowano przeznaczyć 500 ha o rynkowej wartości około 12 mln zł. w sumie z parcelacji Anina i Kabat oczekiwano uzyskać w krótkim czasie 11,5 mln, co mogłoby pokryć całość zobowiązania w stosunku do PBR, zwłaszcza że dzięki szybkiej sprzedaży długu nie powiększyłyby nadmierne odsetki⁴⁴.

⁴⁰ Ibidem, s. 3.

⁴¹ Ibidem, s. 4.

⁴² Ibidem, s. 4-5

⁴³ Ibidem, s. 5.

⁴⁴ Ibidem, s. 5-6.

Rzeczywistość daleko odbiegała od planów właściciela wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Oczekiwania, że sprzedaż ziemi w ramach akcji parcelacyjnej w krótkim czasie dostarczy dostateczną ilość kapitału na całkowitą spłatę wierzycieli, okazały się jedynie pobożnymi życzeniami. w 1936 r. kwota zadłużenia wynosiła 17 mln zł, w 1937 r. 15 mln zł, w 1938 r. 14 mln zł⁴⁵, a w kwietniu 1939 r. łączna kwota długów Adama Branickiego wynosiła 13,3 mln zł⁴⁶.

Zapowiedzi zintensyfikowania parcelacji dóbr wilanowskich nie uspokoiły obaw Państwowego Banku Rolnego, będącego głównym wierzycielem, co do realności spłaty zadłużenia przez Adama Branickiego. w styczniu 1935 r. PBR rozwiązuje umowę notarialną z maja 1933 r. zawartą pomiędzy bankiem a Adamem Branickim przed notariuszem Walerym Romanem zawierającą deklarację o poddaniu majątku i interesów Adama Branickiego pod nadzór komisarza Ministerstwa Skarbu w celu spłaty rozlicznych należności bez egzekucji⁴⁷. o czym zawiadomiono Branickiego za pośrednictwem wezwania wysłanego przez notariusza 18 stycznia 1935 r., nr repertorium 133. Od tego momentu Państwowy Bank Rolny mógł wszczynać egzekucje do nieruchomości Branickiego, co zostało niezwłocznie uczynione. Jeszcze tego samego dnia zapadł nakaz zapłaty, a wyroki sądu z 4 lutego, 23 kwietnia i 3 czerwca 1935 r. zasądziły od Adama Branickiego części wierzytelności PBR. w poszukiwaniu swych należności PBR skierował egzekucję między innymi do nieruchomości Kolonia Służew – Służewiec litera B, o czym świadczył wpis zamieszczony pod numerem 51 działu III wykazu hipotecznego księgi tejże nieruchomości oraz nieruchomości Osiedle Wawer – Anin VII–IX, co potwierdzał wpis zamieszczony pod numerami 8 i 9 działu III wykazu hipotecznego tejże księgi⁴⁸. w styczniu 1935 r. PBR wniósł także pozew przeciwko Adamowi Branickiemu w sprawie zapłaty 65 tys. zł, której ostateczny termin uregulowania minął 24 grudnia 1934 r. w tym samym jeszcze miesiącu Sąd Okręgowy w Warszawie Wydział V wydał nakaz zapłaty w terminie trzech dni. Brak pozytywnej reakcji ze strony dłużnika spowodował

⁴⁵ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 372, Bilans za rok 1934/1935, s. 2; Sygn. 373, Bilans za rok 1935/1936, s. 2; Sygn. 374, Bilans za rok 1936/1937, s. 2; Sygn. 375, Bilans za rok 1937/1938, s. 2

⁴⁶ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Pismo i Urzędu Skarbowego Warszawa – Powiat do Sądu Okręgowego w Warszawie wydział cywilny w sprawie lustracji skarbowej dóbr ziemskich Wilanów, stan prawno-finansowy na dzień 1 kwietnia 1939 r. z 1 kwietnia 1939 r., s. 15-16. Dokument jest odpisem opatrzonym trójkątną pieczętką z napisem „Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Wojewódzki w Warszawie. Wydział Rolny”.

⁴⁷ Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Kancelaria Walerego Romana notariusza w Warszawie, sygn. 34, numer porządkowy 745, s. 1.

⁴⁸ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Akt notarialny z 23 listopada 1940 r., nr repertorium 1875, s. 77; Akt notarialny z 29 listopada 1940 r., nr repertorium 1902, s. 97.

wszczęcie egzekucji do nieruchomości przez komornika Sądu Grodzkiego 25 stycznia 1935 r.⁴⁹ Ponadto na podstawie tytułów wykonawczych Sądu Okręgowego w Warszawie Wydziału II Handlowego z 6 lutego 1935 r. wszczęto egzekucję z nieruchomości dobra Wilanów i Wawer – Anin. w sądzie na podstawie pozwów wierzyciela Państwowego Banku Rolnego odbyły się dwie sprawy. w pierwszym przypadku zasądzono od Adama Branickiego na rzecz PBR 2 mln zł z weksla z 10% naliczanymi od dnia 31 grudnia 1934 r., 3333 zł prowizji komisowej, 11 280 zł kosztów procesu. Sąd nadał wyrokowi klauzulę natychmiastowej wykonalności oraz nakazał ściąganie od pozwanego 20 265 zł wpisu. w drugiej sprawie zasądzono od Branickiego 5 mln zł z weksla z 10% od 28 grudnia 1934 r. do dnia uiszczenia, 9166 zł prowizji komisowej i 2780 zł kosztów procesu. Podobnie jak w pierwszej sprawie, także i tutaj wyrokowi nadano rygor natychmiastowej wykonalności ściągnięcia 55 275 zł wpisu⁵⁰. z tak trudnego położenia Adama Branickiego zapewne wybawiło wdrożenie wobec niego postępowania oddłużeniowego w trybie przepisów rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 r. o konwersji w uporządkowaniu długów rolniczych⁵¹.

Podjęte przez Państwowy Bank Rolny tak radykalne działania windykacyjne nie wywarły większego wpływu na dłużnika. w roku gospodarczym 1935/36 mamy do czynienia z raptownym wzrostem liczby i wielkości pożyczek w bankach. w dalszym ciągu głównym wierzycielem Branickiego pozostaje PBR na kwotę 10 543 000 zł⁵². Przyczyn takiej sytuacji należy upatrywać w zamianie akceptów na kredyty bankowe⁵³. w 1933/34 r. największym właścicielem akceptów Branickiego jest PBR Oddział Główny z kwotą 8 mln zł, następnie hrabia Stanisław Potocki 246 tys. zł, Bank Hipoteczny Kraków 21 tys. USD, Bank Zachodni 2,2 mln FF i Bank Francusko-Polski 900 tys. FF⁵⁴. w 1934/35 wzrasta kwota akceptów w PBR do 10 mln zł, natomiast nie ulega większym zmianom w Banku Hipotecznym Kraków, Banku Zachodnim oraz Banku Francusko-Polskim⁵⁵.

⁴⁹ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Nakaz zapłaty Sądu Okręgowego w Warszawie wydział V z 18 stycznia 1935 r.

⁵⁰ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Zawiadomienie i wezwanie komornika Sądu Grodzkiego w Piasecznie Jana Sledzińskiego skierowane do Adama Branickiego w Wilanowie z 10 kwietnia 1935 r., s. 54; Zawiadomienie i wezwanie komornika Sądu Grodzkiego w Piasecznie Jana Sledzińskiego skierowane do Adama Branickiego i Zarządu Dóbr Adama Branickiego ul. Marszałkowska 94 w Warszawie z 10 kwietnia 1935 r., s. 55.

⁵¹ DURP 1934, nr 94, poz. 841.

⁵² AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 373, Bilans za rok 1935/1936, s. 42-43; Sygn. 374, Bilans za rok 1936/1937, s. 39; Sygn. 375, Bilans za rok 1937/1938, s. 36.

⁵³ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 373, Bilans za rok 1935/1936, s. 42-43.

⁵⁴ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 371, Bilans za rok 1933/1934, s. 67-72.

⁵⁵ AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 372, Bilans za rok 1934/1935, s. 61-66.

Państwowy Bank Rolny pozostaje największym wierzycielem Adma Branickiego do wybuchu II wojny światowej. w listopadzie 1940 r. na należącą do Adama Branickiego nieruchomości Kolonia Służew – Służewiec litera B powiatu warszawskiego, w dziale IV wykazu hipotecznego dalej wpisane były na rzecz PBR hipoteki (kaucje) pod nr 1 na kwotę 2 228 500 złotych w złocie, pod nr 2 w sumie 891 400 złotych w złocie i pod numerem 3 na łączną kwotę 3 mln złotych w złocie⁵⁶. Natomiast na nieruchomości Osiedle Wawer – Anin VII-IX znajdującej się także w powiecie warszawskim, w dziale IV wykazu hipotecznego na rzecz PBR wpisane były następujące hipoteki (kaucje): pod nr 1 w sumie 4 011 300 złotych w złocie, pod numerem 2 na łączną kwotę 3 119 900 złotych w złocie, pod numerem 3 w sumie 891 400 złotych w złocie i 3 mln zł w złocie pod numerem 4⁵⁷.

Wnioski

Ze względu na fakt, iż zasadniczy rozwój Zakładów Żyrardowskich miał być oparty na Inie i że Zakłady Żyrardowskie miały być dużym odbiorcą tego produktu rolnego, za racjonalne uznano ściśle powiązanie zakładów z rolnictwem. w związku z tym gestię udziału rządowego w okresie przejściowym, tj. do momentu znalezienia odpowiedniego kapitału prywatnego, który by nabył portfel gestyjny Zakładów Żyrardowskich, powierzono Państwowemu Bankowi Rolnemu, jako instytucji najbardziej do tego powołanej.

Pod koniec 1936 r. Skarb Państwa oddał w gestię Państwowego Banku Rolnego portfel akcji Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich S. A. Państwowy Bank Rolny jako posiadacz 96 089 akcji na ogólną ilość 151 200 zwołał w marcu 1937 r. nadzwyczajne zgromadzenie akcjonariuszy, na którym wybrano nowe władze spółki z udziałem przedstawicieli PBR. Właściwa gestia Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich przez PBR rozpoczęła się dopiero w 1938 r. po zniesieniu sekwestru sądowego. Ministerstwo Skarbu było winne Państwowemu Bankowi Rolnemu kwotę 6 937 949 zł w związku z nabyciem akcji Zakładów Żyrardowskich.

Na wiosnę 1939 r., w związku z negocjacjami o odstąpienie gestii Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich S. A. w Warszawie PBR domagał się natychmiastowego zwrotu udzielonego kredytu. w przypadku zmiany gestora, zastępującego Skarb Państwa, jako właściciela akcji większości w kierowaniu polityką przemysłową Zakładów Żyrardowskich, nie widziano potrzeby eliminowania z bilansu dotychczasowego gestora rozrachunków ze Skarbem Państwa i Zakładem Ubezpieczeń Społecznych w zakresie operacji finansowych,

⁵⁶ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Akt notarialny z 23 listopada 1940 r., nr repertorium 1875, s. 77.

⁵⁷ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Akt notarialny z 29 listopada 1940 r., nr repertorium 1902, s. 97.

łączących się z nabyciem portfela akcji z rąk francuskich. Szczególnie, że operacje te miały swoje uzasadnienie w odrębnych poleceniach ministra Skarbu i jako zasadniczo różne od gestii przedsiębiorstwa nie łączyły się z nadzorem polityki przemysłowej, należących do zadań gestora.

W połowie 1929 r. zadłużenie Adama Branickiego wynosiło 24 mln zł. Głównymi wierzycielami byli: Bank Zachodni, Bank Amerykański, Bank Hipoteczny, Bank Francusko-Polski, Bank Angielsko-Polski, Bank Szereszowskiego oraz Państwowy Bank Rolny. Zobowiązania Branickiego wobec Państwowego Banku Rolnego wynosiły zaledwie 74 tys. zł.

Przez najbliższe kilka lat zadłużenie Adama Branickiego ciągle utrzymywało się na wysokim poziomie. w 1933 r. było to 20 mln zł, w 1934 r. 17,7 mln zł, w 1936 r. kwota zadłużenia wynosiła 17 mln zł, w 1937 r. 15 mln zł, w 1938 r. 14 mln zł, a w kwietniu 1939 r. łączna kwota długów Adama Branickiego wynosiła 13,3 mln zł. Spadek ogólnego stanu zadłużenia Branickiego odbywał się przy równoczesnym wzroście jego długów wobec Państwowego Banku Rolnego. w 1934 r. jego zobowiązania wobec PBR wyniosły już 11 mln zł.

Wzrost zadłużenia w Państwowym Banku Rolnym był wynikiem przejmowania przez ten bank zadłużenia Branickiego w stosunku do pozostałych instytucji kredytowych. Celem takiego działania było wejście w posiadanie przez PBR większości zobowiązań Adama Branickiego, a co za tym idzie wpływanie na losy wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. PBR będący agendą Ministerstwa Skarbu w tym momencie był gwarantem realizacji celów polityki państwowej w stosunku do wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Bardzo ważne dla Skarbu Państwa były tutaj dwie sprawy: na terenie wilanowskiej nieruchomości ziemskiej znajdowało się muzeum o dużym znaczeniu dla historii i kultury polskiej i należało zabezpieczyć, iż w przypadku bankructwa Branickiego zostanie ono przejęte na własność Skarbu Państwa. Po drugie wilanowska nieruchomość ziemska zajmowała obszar kilku tysięcy ha gruntów położonych w ścisłym sąsiedztwie miasta Warszawy. w tym celu w drugiej połowie 1934 r. Józef Brensztiern-Pfanhauser skierował do PBR i Ministerstwa Skarbu podanie, zawierające ogólne zarysy planu parcelacyjnego i projektu sanacji dóbr wilanowskich. Uzdrowienie finansów Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego miało zapewnić Towarzystwo Parcelacyjne, mające składać się z PBR – o głosie decydującym i bezpośredniej kontroli nad parcelacją – i Adama Branickiego – wprowadzającego tereny parcelacyjne w ilości niezbędnej do spłaty długów wobec PBR i, w okresie późniejszym, pozostałych wierzycieli. PBR jako główny wierzyciel Branickiego właściciela Dóbr Wilanów gwarantował, że tereny te w momencie ich

licytacji za niespłacone długi, co było bardzo możliwe w 1939 r., gdyby nie wybuchła wojna, zostaną przejęte na własność PBR, czyli Skarbu Państwa i mogłyby być wykorzystane na dalszy rozwój terytorialny miasta Warszawy. Gwarantowało przejmowanie za zadłużenie ziemi przez Skarb Państwa.

Z przedstawionych powyżej wniosków wynika, iż przejęcia Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich w zarząd przez Państwowy Bank Rolny od Skarbu Państwa na polecenie Komitetu Ekonomicznego Ministrów w latach 1937 - 1939 miało na celu doprowadzenie do pozbycia się portfela większości będącego w ręce osób i przedsiębiorstw prywatnych. Natomiast przejęcia zadłużenia Adama Branickiego przez Państwowy Bank Rolny na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych miały na celu zabezpieczenie interesu państwa w kwestiach dotyczących muzeum i pałacu w Wilanowie oraz gruntów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej przylegającej do miasta Warszawy. Część tych gruntów miała zostać rozparcelowana, głównie na działki budowlane i rekreacyjne dla mieszkańców Warszawy oraz na zaspokojenie głodu ziemi występującego w tym rejonie. Natomiast przejęcie część gruntów było konieczne ze względu na potrzeby związane z rozwojem terytorialnym miasta Warszawy. w przypadku poddania muzeum pod zastaw PBR miało na celu ewentualne przejęcie go na Skarb Państwa wraz z pałacem w Wilanowie za niespłacone długi.